

OLIV TA'LIM MUASSASA TALABALARI TA'LIM FAOLIVATIDA O'QUV MOTIVATSIYASINING SHAKLLANISHIDA IJTIMOIV PSIXOLOGIK OMILLARNING TA'SIRI

R.M.Baxtiyov

*Toshkent Davlat Sharqshunoslik
universiteti "Pedagogika va psixologiya"*

kafedrasi katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14576172>

Annotasiya. Mazkur maqolada Yangi O'zbekistonda zamonaviy ta'lim tizimi sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirdi: jahon ta'lim makoniga integratsiyalashuvi, uzluksiz ta'lim tizimi takomillashtirilishi, yetakchi ta'lim paradigmasining o'zgarishi, ta'lim tuzilmasi va mazmunining o'zgarishi, yangi ta'lim metodologiyasining ishlab chiqilishi va hokazo. Bu jarayonlar yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning namoyon bo'lish shakllari sifatida bo'lajak mutaxassislarning bilim darajasi va shaxsini rivojlantirishga yangi talablarni qo'yadi, ular orqali davlatning intellektual salohiyati shakllanadi. Shu munosabat bilan talabalarning bilim faoliyatini rag'batlantirish muammosiga e'tibor qaratish lozimligi hamda ularning o'quv motivlarini shakllantirishning psixologik jihatlari bo'yicha eng so'ngi tadqiqotlarning empirik natijalari asosida qo'lga kiritilgan ilmiy qarashlar va xulosalar bilan tanishishingiz mumkin.

Tayanch tushunchalar: integratsiya, o'quv motivi, motivatsiya, professional, mantiqiylik, optimizm, mazmundorlik, bilish jarayonlari.

Аннотация. В статье рассматриваются значительные изменения, которые претерпела современная образовательная система Нового Узбекистана, включая её интеграцию в мировое образовательное пространство, совершенствование системы непрерывного образования, изменения ведущих образовательных парадигм, изменения структуры и содержания образования, а также разработку новой образовательной методологии. Эти процессы являются новыми формами проявления социально-экономических условий и предъявляют новые требования к развитию знаний и личности будущих специалистов, через которые формируется интеллектуальный потенциал государства. В связи с этим необходимо обратить внимание на проблему мотивации учебной деятельности студентов и психологические аспекты формирования их учебной мотивации. В статье представлены научные взгляды и выводы, основанные на эмпирических результатах последних исследований по данной теме.

Ключевые слова: интеграция, учебная мотивация, мотивация, профессионализм, логика, оптимизм, содержательность, познавательные процессы.

Abstract. This article discusses the significant changes that the modern education system in New Uzbekistan has undergone, including its integration into

the global education space, the improvement of the lifelong learning system, the change in leading educational paradigms, changes in the structure and content of education, and the development of a new educational methodology. These processes represent new forms of manifestation of social and economic conditions and place new demands on the development of the knowledge and personality of future specialists, through which the intellectual potential of the state is formed. In this regard, attention should be paid to the problem of motivating students' learning activities and the psychological aspects of shaping their educational motivations. The article presents scientific views and conclusions based on the empirical results of the latest research on this topic.

Keywords: integration, learning motivation, motivation, professional, logic, optimism, meaningfulness, cognitive processes.

Kirish.

Oliy ta'lim muassasalarida talabalar o'quv motivatsiyasini shakllantirish masalasi zamon talablariga mos ravishda doimiy ravishda yangilanib boradi. Ijtimoiy-psixologik omillar, jumladan, talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, guruh dinamikasi, jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, o'quv jarayonida olingan bilimlarning amaliy ahamiyati va qadr-qimmatini talabalar motivatsiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv faoliyatiga talabalar qanday munosabatda bo'lishlari, ularda muvaffaqiyatga erishish istagi, bilim olishga bo'lgan ehtiyoj va ijtimoiy motivatsiya darajasi ijtimoiy-psixologik omillarga bog'liq. Ijtimoiy guruhlarining talaba motivatsiyasiga ta'siri, ularning motivlari va maqsadlari shakllanishida ijtimoiy-psixologik omillarning roli nihoyatda katta.

O'quv motivatsiyasining shakllanishida guruhdagi o'zaro ta'sir, o'ziga xos psixologik xususiyatlar, shuningdek, o'qituvchilarning psixologik ta'siri va talabaning o'ziga bo'lgan ishonchi katta ahamiyatga ega. Talabalar motivatsiyasini shakllantirishda ijtimoiy-psixologik jarayonlar (masalan, so'rovlar, motivatsion tahlillar, guruh psixologiyasi) va o'quv jarayonining samarali tashkil etilishi o'z o'rnini topadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Zamonaviy pedagogikada, shuningdek, psixologiyada motivatsiyaning mohiyati, tabiati, tuzilishiga yagona yondashuv mavjud emas. Motivatsiya

muammosi ko'plab olimlar tomonidan ko'rib chiqilgan: Z. Freyd, D. Watson, E. Tolman, I.P. Pavlov (motivatsiyaning xulq-atvor tushunchasi); K. Goldstein, A. Maslow, K.R. Rogers, A. Adler ("O'sish nazariyasi" yoki "Gumanistik psixologiya"); M. Boss, A.N. Leontiev, J. Nutten, D.N. Uznadze (vaziyatli-dinamik motivatsiya); X. Xekxauzen, Y. Kuhl, Y. Bekman, E. Desi va R. Rayan (shaxsiy motivatsiya). V.G.ning motivatsiyaga oid asarlari ham qiziq. Aseeva, E.P. Ilyina, V.I. Kovaleva, S.L. Rubinshteina, A.N. Leontyeva, D.A. Leontyeva, B.F. Lomova, A.K. Markova va boshqalar[4,6,8].

Bugungi kunda motivatsiya deganda "shaxsning unga erishishdagi sub'ektiv va shaxsiy manfaatlarini belgilaydigan ichki harakatga intilish" tushuniladi. Motivatsiya motivlarga asoslanadi - ya'ni intilishlar, muayyan qiziqishlar, istaklar, maqsadlar, ehtiyojlar, ideallar bo'lib, ularda yoshlar o'zlarining xatti-harakatlari, qarorlar qabul qilishlari va faoliyatini baholashlari sohasida o'z tanlovlarini amalga oshiradilar. Ta'lim motivatsiyasi haqida gapirganda, biz kognitiv faoliyatning o'ziga xos motivlarini, yangi professional ilmiy bilimlarni egallashni va ularni amaliyotda qo'llashni yodda tutishimiz kerak.

Qo'yilgan maqsadga erishish uchun quyidagi usullar qo'llaniladi: tadqiqot muammosi bo'yicha psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, sintez qilish, ma'lumotlarni kuzatish, yangilash, tizimlashtirish va umumlashtirish, shuningdek, ishtirokchilarni kuzatish usuli. Xalqaro miqyosda mamlakatimiz haqida gapirilganda "Yangi O'zbekiston", "Yangi O'zbekiston tajribasi" iboralari tilga olinadi. Bu mamlakatimiz keyingi yillarda barqarorlik, taraqqiyot va ta'lim-tarbiya taraqqiyotining mutlaqo yangi bosqichiga qadam qo'ygani biz erishayotgan ulkan yutuqlarning e'tirofidir, desak mubolag'a bo'lmaydi[3].

Tahlil va natijalar.

Zamonaviy sharoitda talabalarning qisqa vaqt ichida maksimal bilim hajmini o'zlashtirishlari va amaliy muammolarni hal qilishda ijodiy qo'llashlari uchun sharoit yaratish zamonaviy ta'limning eng muhim vazifalaridan biridir. Bugungi kunda ta'lim tizimi yangi voqeliklar ostonasida turgan yoshlarda bilimga, uzluksiz o'z-

o'zini tarbiyalashga, kasbiy ko'nikmalarni egallashga intilish hissini uyg'otishi, hayotda muvaffaqiyatga erishish istagi va munosib ijtimoiy maqomni egallashi bilan bog'liq intilishlarning shakllanishiga hissa qo'shishi kerak. O'qishga bo'lgan qiziqish - ta'lim jarayonini faollashtirishni rag'batlantiradigan va talabalarning bilish qobiliyatlarini oshirishga ta'sir qiluvchi eng muhim omil. Shu munosabat bilan talabalarni kognitiv va tarbiyaviy faoliyatga rag'batlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish zamonaviy oliy ta'lim pedagogikasining eng muhim muammolaridan biridir.

Motivatsiya nafaqat ta'lim muvaffaqiyatini, balki yoshlarning umumiy ijtimoiylashuvini, ularning mafkuraviy pozitsiyalarini shakllantirishni, kasbda ham, o'z-o'zini rivojlantirishda ham amalga oshiriladigan axloqiy va qadriyatlarni belgilaydigan shaxsiy fazilatlarining butun majmuasini o'z ichiga oladi.

"Motivatsiya" tushunchasi lotincha *move* - "harakat qilish" so'zidan kelib chiqqan. XIX-asr boshlarida A.Shopengauer "Yetarli sababning to'rt tamoyili" maqolasini yozib, bu tushunchani ilmiy muomalaga kiritdi. Talabalik davri shaxsning shakllanishining juda muhim davri bo'lib, unda intensiv intellektual rivojlanish sodir bo'ladi, kelajak kasbining ko'nikma va malakalari hamda kelajakdagi hayotga qadriyat yo'nalishlari va munosabatlari shakllanadi. Talabalar – bu optimizmga to'la, o'z qobiliyat va iqtidorini imkon qadar tezroq namoyon etishga intilayotgan yoshlardir. Oliy ta'lim muassasalarining vazifasi, maqsadi - o'qishga motivatsiya yaratish, talabaning ishtiyoq bilan o'qishi, u o'quv jarayonining o'zidan qoniqish hosil qiladigan, faol va tashabbuskor bo'lishi uchun zarur shart – sharoit yaratishdir[7].

Motivatsiyaning asosi nima? Yoshlarni ko'p vaqtini sarflagan holda biror narsani o'rganishga, yangi fanlarni, mavzularni o'zlashtirishga nima majbur qiladi? Ta'lim faoliyati uchun rag'bat - bu o'zini shaxs sifatida namoyon qilish, muvaffaqiyatga erishish, jamiyat tomonidan tan olinish, mustaqil, malakali, talabchan bo'lish, bilimning amaliy ahamiyatini anglash istagi. Universitetga o'qishga kirgan yoshlar kasbiy bilim, oliy ma'lumot va malakali mutaxassis diplomiga ega bo'lishni kutadi[1].

O'quv faoliyatining asosini bir-birini to'ldiradigan, o'zaro bog'laydigan, ba'zilari yetakchi, boshqalari esa ikkinchi darajali bo'lishi mumkin bo'lgan motivlarning butun majmuasi tashkil etadi. O'quv motivatsiyani rivojlantirishda yoshlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari katta rol o'ynaydi: ularning qiziqishlari, hayotga munosabati, o'tmish tajribasi, shaxslararo munosabatlar, ularning muhiti va, albatta, yoshlik maksimalizmi. Bo'lajak mutaxassisning kasbiy va shaxsiy rivojlanishining muvaffaqiyatini belgilovchi eng muhim omil kelajakdagi kasbini to'g'ri tanlay olishidir. Insonning taqdiri kasbni to'g'ri va puxta tanlashi bilan bog'liq, bu yoshlar hayotidagi juda qiyin va mas'uliyatli daqiqadir. Hammasi maqsaddan boshlanadi: nima bo'lish, qaysi darajaga erishish, kerakli bilim va ko'nikmalarni qayerdan olish, o'qish joyini tanlash va hokazo.

Maqsadlar har doim aniq va real bo'lishi kerak, masalan: pedagog, tilshunos, tarjimon, siyosatshunos bo'lish. Kelajakdagi kasbni tanlashda asosiy motivlar quyidagilardir: o'z-o'zini anglash motivi, karyeraga ega bo'lish motivi, hurmat qozonish motivi, muloqot motivi, barqarorlikka ega bo'lish motivi va iqtisodiy faravonlikka erishish motivi. Motivatsiya insonni doimo maqsadga yo'naltirib turadi[2].

Kasbiy tajribamizga asoslanib, shuni ta'kidlash mumkinki, birinchi kurs talabalarining o'quv motivlari yuqori darajada bo'ladi, ammo 2 va 3-kurslarda talabalar ta'lim olishining barcha motivatsion tarkibiy qismlarining intensivligi pasayadi. Yuqori kurslarda o'quv motivlarining turli shakllarini anglash va birlashtirish darajasining ortishi kuzatilmoqda. O'qishni tugatgandan so'ng, hamma ham o'z tanlovidan qoniqmaydi. Talabalar hayotida ta'lim faoliyati haqidagi bilimlarga yo'naltirilganlikning pasayishi kuzatiladi. Buning bir qancha sabablari bo'lishi mumkin: talabalarda mustaqil ishlash ko'nikmalarining yo'qligi, material hajmi va murakkabligi ortib borishi, bo'sh vaqtning etishmasligi, o'qish maqsadi va ahamiyatini tushunmaslik, o'z mutaxassisligi bo'yicha ishga joylashish imkoniyatiga

shubha va boshqalar. Masalan, V.A. Gordashnikov va A.Ya Osinning monografiyasida "kuchli" talabalar bir-biridan aql darajasida emas, balki kuch, sifat va motivatsiya turi bilan farqlanadi. Aynan ichki motivatsiya kuchli talabalarga kasbni eng yuqori darajada o'zlashtirish imkonini beradi va ular to'liq bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga intiladi[4, 5]. Kuchsiz talabalar uchun esa professional emas, balki tashqi motivatsiya (boshqa odamlar bilan muloqot qilish, boshqalardan tavsiya olish, stipendiya olish) muhimroqdir. Biroq, F.E.Zerning fikriga ko'ra, o'qishni tugatishga biroz vaqt qolganda, kasbdan qoniqish eng past bo'lishiga qaramay, kasbning o'ziga munosabat ijobiy bo'ladi. Bundan tashqari, u qoniqishning pasayishini ma'lum bir universitetdagi o'qitish darajasi bilan bog'laydi[7].

Xulosalar.

Shunday qilib, muvaffaqiyatli ta'lim faoliyatiga olib keladigan birinchi xulosa kelajakdagi kasbga motivatsiyadir: bular kursdan kursga o'zgarishi mumkin bo'lgan kognitiv va kasbiy motivlardir. Universitetdagi ta'lim faoliyatining muvaffaqiyatiga ta'sir qiluvchi ikkinchi muhim nuqta - bu ta'lim muassasasining o'zi bo'lgan ta'lim muhiti bo'lib, unda yoshlarning kasbiy qobiliyatlari va kasbiy rivojlanishi shakllanadi. Ta'lim jarayonida o'quv motivatsiyasiga ta'sir qilishda quyidagi motivlar muhim rol o'ynaydi: ega bo'lish, erishish motivi (maqsadlar, muvaffaqiyat, o'zini o'zi anglash), ijtimoiy motivlar (jamiyatga foydali bo'lish, mas'uliyat hissi, axloqiy burch) va muloqot motivi (samarali hamkorlik, muloqotda to'liq hissiy fon yaratish).

O'quv motivatsiyasiga o'quv jarayonini tashkil etish shakllari, o'quv predmetining o'ziga xos xususiyatlari, o'qituvchining pedagogik faoliyati uslubi va boshqa psixologik-pedagogik omillar bevosita ta'sir qiladi. O'qitish jarayonida shakllangan talaba motivlarining tuzilishi bo'lajak mutaxassis shaxsining tayanchiga aylanadi. Shuning uchun ijobiy ta'lim motivlarini rivojlantirish o'quvchi shaxsini tarbiyalashning ajralmas qismidir. Har qanday kasbiy ta'limning asosiy

muammosi talabaning haqiqiy o'quv faoliyatidan uning kasbiy faoliyatini o'zlashtirishga o'tishdir.

Faoliyatning umumiy nazariyasi pozitsiyasidan bunday o'tish birinchi navbatda motivlarni o'zgartirish chizig'i bo'ylab o'tadi, chunki bu faoliyatning konstruktiv belgisi bo'lgan motivdir. Ammo, agar kognitiv motivlar o'quv faoliyatiga xos bo'lsa, unda kasbiy motivlar amaliy faoliyatga xosdir. Shunday qilib, talabaning o'quv va kognitiv faoliyatidan mutaxassisning kasbiy faoliyatiga o'tish asosan kognitiv motivlarni kasbiy motivlarga aylantirish muammosidir. Shu sababli motivatsiya talabalarga shaxsiy hayotida yoki o'qishida, kelajakdagi faoliyatida yoki martabasida nimani yoqtirishlarini bilib olish va o'z-o'zini anglash uchun olgan bilimlaridan foydalanishni ta'minlashi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baxtiyorov R. Talabalarda o'quv motivatsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik omillari <https://scienceweb.uz/publication/14273>
2. Baxtiyorov R.M. Talabalarda o'quv motivatsiyasini shakllantirishning ijtimoiy– psixologik talablari // Inter education & global study. 2024. №3 (1). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/talabalarda-o-quv-motivatsiyasini-shakllantirishning-ijtimoiy-psixologik-talablari>
3. Абдуллаева С. ., Джабборов К. ., Камалова С. ., Хайдарова Р. ., Ботирова Д. . и Бахтиёров Р. . (2023). Просвещение, пробуждение как гарантия стабильного общества. *Тезисы СПАСТ*, 2 (02). Получено с <https://spast.org/techrep/article/view/4449>.
4. Баклицкий И. О. Психологические особенности учебной мотивации студентов. / И. О Баклицкий. //Научный вестник Львовского государственного университета внутренних дел. Серия психологическая: сборник. / Львовский гос.ун–т внутр. дел. – Львов, 2008. – Вып. 2. – С. 16–27.

5. Бахтина И. А. Мотивация учебной деятельности студентов ССУЗ: дис. ... канд. психол. наук: спец.19.00.05. / Ирина Анатольевна Бахтина. – Казань, Ин-т среднего специального образования РАО, 1997. – 180 с.

6. Бибрых Р. Р. Особенности мотивации и целеобразования в учебной деятельности студентов младших курсов. / Р. Р. Бибрых, И. А. Васильев. // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. – 1987. – №2. – С. 20–30

7. Веремчук А.С. О мотивации студентов как необходимом условии повышения качества обучения // Научное обозрение. <https://science-pedagogy.ru/article/view?id=2284> Педагогические науки. – 2020. – № 2. – С. 34–38;

8. Педагогика ва психология: ўқув кўлланма / Ю.Ф. Махмудов (ва бошқ.); масъул муҳаррир Ю.Ф. Махмудов. - Т.: DIZAYNPRESS, 2011. 236 б.